

Petr Vybíral: Variantnost neživotných maskulin a problematika spisovného jazyka ve škole (se zaměřením na lokál singuláru)

Posudek disertační práce (Petr Sgall)

Předložený rukopis obsahuje jak velmi důkladné zpracování kolísání českých koncovek lokálu singuláru neživotných substantiv, tak i dalekosáhlé a promyšlené mnohostranné zvážení přístupu české školy k otázkám spisovnosti. Autorovou ambicí je (jak říká na s. 16) „popsat postavení tvarových variant českého lokálu singuláru v souvislosti s otázkou jazykové normy a kodifikace a poukázat na nezbytnost přejít ...k uznání větší propustnosti tvaroslovné normy.“

Práce (232 stran textu a 98 stran příložených tabulek) je rozdělena do pěti kapitol:

I. Úvod (1-35), ve kterém autor upozorňuje, že současná školská praxe stále ještě převážně vychází z kodifikace spisovné normy preferující zřetel k psaným textům. Od toho je třeba přejít k větší orientaci na skutečnou znalost úzu, i mluveného. Preskriptivní gramatiky, které vyhovovaly situaci 19. století, dnes už hrají spíš úlohu negativní, protože omezují pluralitu variantních norem a nereagují adekvátně na už známou neexistenci stylově neutrálních spisovných prostředků pro některé gramatické funkce. Škola by měla co nejvíc přispívat k rozvíjení citu pro různost komunikačních situací a pro výběr funkčně adekvátních prostředků v nich (s. 5). Vývoj předpokládá větší toleranci a propustnost spisovné normy (respektive její kodifikace). Spisovnost měla svou úlohu ve sjednocování národního společenství, ale dnes už z hlediska funkční stratifikace národního jazyka o tuto úlohu nejde (s. 8). Poradenská stanoviska lingvistů mají být jen doporučeními, nejde už o postoj typu „musíš – nesmíš“.

Pro výzkum variantních tvarů mají dnes podstatný význam jazykové korpusy (SYN 2000, PMK, BMK) a 4. díl Českého jazykového atlasu. S výskytem variant je třeba počítat na všech úsecích jazykové normy; úkolem je vykládat je, spíš než vybírat z nich (Dokulil, s. 15). Zdůrazňuje se i didaktická úloha práce a probírají se otázky terminologické (*varianta* – *dubleta* aj.).

II. Teoretická východiska práce (36-86); tato kapitola charakterizuje Gebauerův pohled na českou deklinaci s jejími variantami („novotvary,“ jako šíření u-kmenových koncovek k o-kmenům aj., i jejich dílčí ústup, např. v gen. sing., viz s. 40) a s vlivem rozlišení rodů na deklinační vzory (s. 36n). Připomínají se tu i formulace Dobrovského a probírá se situace u dalších pádů. V závěru se autor zmiňuje (s citací T. Syllaby) o tom, že tam, kde se spisovný úzus dostává do rozporu s výsledky historického nebo dialektologického studia, byl Gebauer pro to, aby se připoustělo kolísání.

Velká část této kapitoly je věnována lokálu singuláru (51-86); stručně tu autor připomíná (na s. 51n) pohled K. Kamiše a uvádí vlastní koncepci výběru zkoumaných slov (54n, s rozlišením sémantické, popř. syntaktické různosti dublet, jejich stylové platnosti i vázanosti v ustálených spojeních). Tato kritéria volby koncovky se pak probírají podrobněji, přičemž se uvádí, jak se autor vyrovnával s chybovostí dosavadního

značkování (tagování) tvarosloví v korpusu (56nn) a jak vybíral podobu dotazů. Bere se do úvahy (v návaznosti na N. Bermela) i to, že variace je v korpusu zřejmě užší i konzervativnější než v mluvené řeči (protože tu jde o texty prošlé jazykovou redakcí, s. 59).

Stručně se (s. 60n) charakterizuje, jak variaci v lokálu probírají hlavní mluvnické češtiny a stati Z Rusínové, G. M. Cumminse a dalších. S využitím statistických indexů vzájemné informace (Mi-score) a míry kontrastu (T-score) se porovnávají tvary genitivu a lokálu slov *dvůr* (kde jde o předpoklad, že lokálové *-e* je běžné především u slov s genitivem na *-a*, a to zejména v adverbialní platnosti, na rozdíl od objektového *-u*), *klín*, kde je výskytů jen málo (s. 62-69) a *rok* (75nn). Ilustrují se tu otázky značkování v ČNK; připomíná se Poldaufův pojem hláskové disharmonie (která snad má svůj podíl i na četnosti tvaru *roce*, s. 81).

Problematiku zadávání dotazů, která má v dané situaci své specifické obtíže (značení vedlejší koncovky v tagu, rozdíly mezi SYN 2000 a SYN 2005), probírá autor na s. 82nn. V Příloze 3 pak v tabulkách uvádí seznam tvarů zpracovaných slov s lokálovými koncovkami *-e*, *-ě*, *-u* (včetně toponym), s uvedením četnosti tvarů a zčásti s komentářem. Po porovnání s přístupy G. Cumminse a B. Bermela volí autor přístup založený na spojení lokálu s předložkou.

III. Vlastní výzkum, jeho charakteristika a interpretace výsledků (87-181); to je kapitola, která obsahuje především rozbor lokálových tvarů dvaceti nejfrekventovanějších muž. neživ. substantiv vybraných z Frekvenčního slovníku češtiny, s podrobným komentářem.

Skupina substantiv *hrad, ostrov, koncert, korpus* se pak zkoumá podrobně (s. 120-128); rozlišují se spojení s jednotlivými předložkami, syntaktická platnost objektová, příslovečná, přívlastková aj. Na základě anket s desítkami respondentů se komentují (v návaznosti na Bermelova zjištění) i tvary dalších substantiv. Rozbírají se i slova převzatá (s. 136nn).

Počty výskytů jednotlivých koncovek sleduje autor na s. 139nn a v Příloze 6. Ukazuje se, že u dvou set nejčetnějších substantiv je nejfrekventovanější koncovkou *-e* (*-ě*). Často to platí i tam, kde je tato koncovka spojena s fonologickou alternací (*roce, jazyce, světě, životě* aj., proti *stadionu, koncertu...*). Úvahu o příčinách tohoto rozdělení (jehož vztah k běžné mluvě není jasný) a o jeho vztahu k celkové převaze koncovky *-u*, reflektované v základních mluvnicích, uvádí autor na s. 144n. V další části pak rozbírá variantnost lokálových koncovek na podkladě dosavadních mluvnic a vlastního výzkumu, s tím, že k hlavním faktorům patří rozdíl mezi syntaktickou platností objektovou a příslovečnou (s. 147). Pak postupně věnuje pozornost fonologickým faktorům (koncová kmenová souhláska, s. 149nn), přehledu příčin existence variantních tvarů (156n), vztahu variantnosti koncovek k vývoji jazyka a ke spisovné normě (158nn), k otázkám stylu (165nn) a vybraným toponymům (173). Důležitost jednotlivých faktorů ovlivňujících volbu koncovky shrnuje na s. 180n, kde zdůrazňuje význam substantiva (místní – dějový) i charakter kmenové finály, syntaktickou funkci, zeměpisné rozdělení a hláskovou (dis)harmonii.

IV. Lingvodidaktická aplikace výsledků výzkumu (182-208) je další podstatnou složkou předložené práce. V souvislosti s novými rámcovými vzdělávacími programy se tu rozbírají možnosti, jak přispět k tomu, aby se podařilo češtinu jako vyučovací předmět vyvést z dosavadní obtížné situace předmětu málo oblíbeného. Jak autor říká na s. 185, variantnost má být označena za přirozenou vlastnost českého tvarosloví a má být deklarováno, že úkolem lingvisty není předepisování spisovnosti, ale jen její sledování, deskripce a vysvětlování. Zde i v dalším (zejm. s. 187n) taky upozorňuje na potřebu vhodně reflektovat specifické jevy stylové charakteristiky českých slovních tvarů.

Na s. 191nn pak autor předkládá (v návaznosti na návrh V. Cvrčka) koncepci korpusově založené deskriptivní gramatiky češtiny (tvarosloví). Ta by měla přenést důraz z pojmu spisovnosti na pojem standardu, chápaný podobně jako v Příruční mluvnici češtiny jako záležitost stupnic. Mluvnice by měla zaznamenávat pokud možno všechny varianty (s. 195) a jako standardní v určitém stylovém typu chápat ty, které v něm nejsou marginální a užívají se na většině území (197). Pak jsou uvedeny (s. 201nn) typy a ukázky cvičení z morfologie, která umožní propojit výuku češtiny s využitím korpusů.

V. Závěr (209-212) přehledným způsobem zachycuje hlavní zjištění v práci obsažená, tj. variantnost lokálových tvarů podmíněnou sémanticky (např. *na klině – o klínu*), frazeologicky (*na jaře – po jaru*), syntakticky (*na Vyšehradě – o Vyšehradu*), stylisticky i územně.

Resumé (česky na s. 213-215, anglicky 216-218) je zaměřeno širě, takže se vrací i k otázkám historie bádání.

Připojen je i obsáhlý a relativně úplný seznam literatury.

Závěrem můžeme uvést, že předložená práce je **originální** a novátorská, protože využívá nové situace, ve které jsou k dispozici velké korpusy českých textů, a ukazuje, jak je možné je využívat pro detailní poznání situace v současném úzu. Je to práce výjimečně **užitečná**, neboť směřuje k dnes nesmírně aktuálnímu studiu tvaroslovných jevů v měřítku dostatečně širokém, aby bylo možné různé případy a stupně kolísání, variantnosti, poznat, zachytit a vysvětlovat. Tato užitečnost je o to větší, že i nové diskusní reakce (např. v čas. *Vesmír*) dokládají stále ještě nedostatečnou informovanost naší veřejnosti o tom, že naše lingvistika i škola dnes musí opustit přežitky starých obrozeneckých postojů a plně přejít od brusičství a purismu k otevřenosti. Postoje mnoha tazatelů vůči poradenské praxi jsou dosud negativně ovlivněny starou atmosférou („musíš – nesmíš“) a předložená práce je účinným příspěvkem k šíření postojů neintervenciálních, posilujících vědomí toho, že (jak řečeno) úkolem lingvisty není předepisování spisovnosti, ale jen její sledování, deskripce a vysvětlování.

Vytknout se dá, že místy jsou formulace trochu nepřehledné, nadpisy jednotlivých částí nejsou vždycky dost specifické (např. na s. 119, 139, 146). Je tím poněkud ztíženo

hledání v textu. Dále např. Příloha 3 nezačíná na s. 37, ale na s. 7 celkového souboru příloh a není uspořádána abecedně, ale podle koncové kmenové souhlásky.

Aktuálnost tématu a užitečnost práce jsou zvýšeny tím, že mluvnice charakterizovaná v odd. IV, která bude znamenat obrat v českém mluvnictví, se bude moci opírat nejen o zjištění v práci obsažená, ale především o metody práce s korpusem, které tu byly vyzkoušeny. Tím je dána i široká a závažná možnost didaktické aplikace autorových postupů a výsledků ve škole. Připomněl bych jen, že mluvnice by neměla jen přinášet korpusová zjištění, ale taky stylistickou charakteristiku jednotlivých (variantních) tvarů a doporučení, jak se vyjadřovat v komunikačních situacích různých typů.

Autor v práci dokládá širokou **znalost** dané problematiky. Metody, které zformuloval a uplatnil, jsou adekvátní pro daný cíl a **cíl práce** sám je zvolen velmi vhodně; práce tento cíl v celém rozsahu plní.

Předložená práce tedy splňuje veškeré nároky na disertační práci kladené a svým rozsahem i zpracováním plně vyhovuje podmínkám vědeckého řízení. Doporučuji proto na základě její obhajoby Petru Vybíralovi udělit titul Ph. D.

V Praze 5. května 2006

Prof. PhDr. Petr Sgall, DrSc, Dr.h.c.mult.
emeritní profesor UK
ÚFAL MFF UK
Malostranské nám. 25
118 00 Praha 1

sgall@ufal.mff.cuni.cz

tel. 220 808 407